

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.2.30>

АГРОЛІСІВНИЦТВО ЯК АДАПТИВНА ФОРМА АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Осадча А.О.,

*аспірантка кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету*

імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0001-9547-0413

Осадча А.О. Агрорісівництво як адаптивна форма аграрного виробництва.

Вказується, сучасні світові проблеми, такі як зміна клімату, виснаження земельних ресурсів, скорочення біорізноманіття та критична потреба в гарантуванні продовольчої безпеки, зумовлюють необхідність реформування традиційних правових механізмів використання сільськогосподарських земель.

У статті досліджено правову природу агрорісівництва як адаптивної форми аграрного виробництва в контексті сучасних глобальних викликів, зокрема кліматичних змін, деградації земельних ресурсів та необхідності забезпечення продовольчої безпеки. Проаналізовано генезу міжнародно-правового регулювання агрорісівництва, починаючи від Першої Міністерської конференції з охорони лісів в Європі (1990 р.) та Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) до сучасних регламентів ЄС, зокрема Регламенту (ЄС) № 1305/2013, Нової лісової стратегії ЄС на 2030 рік та Регламенту (ЄС) 2021/2115.

Встановлено, що законодавство ЄС визнає агрорісівництво самостійною формою землекористування й формою сталого аграрного виробництва та зкріплює комплексні механізми фінансово-інституційної підтримки. Водночас констатовано відсутність належної нормативної регламентації агрорісівництва в національному законодавстві, оскільки базові акти (Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України») не оперують цією категорією.

На підставі аналізу міжнародних актів, позицій FAO та доктринальних підходів сформульовано авторське визначення агрорісівництва як адаптивної форми аграрного виробництва, що є інтегрованою системою сталого сільськогосподарського землекористування шляхом інтеграції деревних багаторічних насаджень з веденням сільськогосподарського виробництва на одній земельній ділянці. Виокремлено юридичні ознаки агрорісівництва як аграрно-правової категорії: інтегративність і багатофункціональність, сталість та адаптивність до кліматичних змін, комплексний характер правовідносин, дуальна правова природа (екологічна та соціально-правова), інноваційність й потреба у спеціальних заходах державної підтримки. Обґрунтовано необхідність удосконалення національного законодавства та його гармонізації з правом ЄС у досліджуваній сфері.

Ключові слова: адаптивні форми аграрного виробництва, агрорісівництво, аграрне виробництво, агросфера, сталий розвиток, сільськогосподарське виробництво.

Osadcha A.O. Agroforestry as an adaptive form of agricultural production.

It is indicated that modern global problems, such as climate change, depletion of land resources, reduction of biodiversity, and the critical need to ensure food security, necessitate the reform of traditional legal mechanisms for the use of agricultural land.

The article investigates the legal nature of agroforestry as an adaptive form of agricultural production within the framework of contemporary global challenges, including climate transformations, land resource degradation, and the imperative necessity of ensuring food security. The genesis of international legal regulation of agroforestry is examined, commencing with the First Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe (1990) and the UN Conference on Environment and Development in

Rio de Janeiro (1992), extending to contemporary EU regulatory instruments, notably Regulation (EU) No. 1305/2013, the New EU Forest Strategy for 2030, and Regulation (EU) 2021/2115.

It is established that EU legislation recognizes agroforestry as an autonomous form of land use and an integral component of sustainable agricultural production, providing comprehensive mechanisms of financial and institutional support. Concurrently, the absence of adequate normative regulation of agroforestry in Ukrainian legislation is ascertained, as fundamental legislative acts (Land Code of Ukraine, Forest Code of Ukraine, Law of Ukraine «On State Support of Agriculture of Ukraine») do not incorporate this legal category.

Based on systematic analysis of international legal instruments, FAO doctrinal positions, and scholarly approaches, the author formulates a definition of agroforestry as an adaptive form of agricultural production constituting an integrated system of sustainable agricultural land use through integration of perennial tree plantations with agricultural production activities within a single land parcel. Five essential characteristics of agroforestry are identified: integrativeness and multifunctionality, sustainability and climate change adaptability, complex nature of legal relations, ecological and socio-legal nature, innovativeness and necessity for state support. The necessity of improving national legislation and its harmonization with EU law is substantiated.

Key words: adaptive forms of agricultural production, agroforestry, agricultural production, agrosphere, sustainable development.

Постановка проблеми. Актуальні глобальні виклики, зокрема кліматичні зміни, деградація земельних ресурсів, редукція біологічного різноманіття та імперативна необхідність забезпечення продовольчої безпеки, вимагають трансформації усталених правових режимів сільськогосподарського землекористування. За цих умов набуває пріоритетного значення впровадження агролісівництва як адаптивної форми аграрного виробництва.

Агролісівництво у зазначеному контексті характеризується суттєвим потенціалом щодо підвищення сталості аграрного виробництва, раціонального сільськогосподарського природокористування та адаптації до кліматичних змін. Водночас практичне впровадження цієї адаптивної форми аграрного виробництва потребує формування спеціального правового механізму, здатного забезпечити належне нормативне регулювання умов і форм її здійснення, вимог до цього виду сільськогосподарської діяльності, а також встановити правовий статус суб'єктів агролісівничої діяльності.

Нормативно-правова база агролісівництва в Україні перебуває на стадії зародження, що обумовлює необхідність комплексного моніторингу чинних правових приписів й визначення векторів їх модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При підготовці статті використано праці провідних вчених-правознавців: П.Ф. Кулинич, Т.В. Курман, О.М. Савельєвої, С.В. Шарипової, а також представників сільськогосподарських та інших наук, як-от: Г.Б. Гладун, Ю.Г. Гладун, Т.П. Лозінська, В.П. Масальський, С.В. Пенькова, Ю.В. Терновий.

Мета дослідження: системне дослідження правової природи агролісівництва як категорії аграрного права, формулювання авторської дефініції цієї категорії як адаптивної форми аграрного виробництва, а також виокремлення її юридичних ознак.

Виклад основного матеріалу. Розвиток міжнародно-правового регулювання агролісівництва розпочато у 1990 році в межах першої Міністерської конференції з охорони лісів в Європі, де було покладено початок загальноєвропейському політичному процесу консультацій та кооперації у сфері лісової політики. Підсумком конференції стало прийняття Загальної декларації від 18 грудня 1990 р., яка визначила засади формування інтегрованого європейського концепту сталого лісгосподарювання, заснованого на п'яти фундаментальних принципах: активізації міжнародного обміну практичним досвідом, гарантування науково обґрунтованого процесу ухвалення рішень шляхом взаємодії наукової спільноти та управлінських структур, встановлення пріоритету відновлення деградованих лісових екосистем, поступової імплементації умов для тривалого збереження європейської лісової спадщини та інституційного забезпечення моніторингу реалізації ухвалених рішень [1].

За підсумками Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) було прийнято «Заяву про принципи глобального консенсусу з управління, збереження та сталого розвитку всіх видів лісів». Преамбула документу у пункті (b) закріплює мету сприян-

ня управлінню, збереженню та сталому розвитку лісів й забезпечення їх багатофункціонального використання; а пунктом (с) встановлено вимогу врахування «множинних функцій та видів використання лісів, включаючи традиційні», формуючи правові засади інтегрованого підходу до лісокористування, який забезпечує синтез інноваційних методів господарювання з традиційними практиками використання лісових ресурсів [2].

Питанням розвитку й правового регулювання агролісівництва присвячено Регламент (ЄС) № 1305/2013 від 17 грудня 2013 р. про підтримку розвитку сільських районів [3]. Відповідно до положень Регламенту агролісівництво є самостійною формою землекористування. У пункті b ч. 1 ст. 21 Регламенту закріплено створення агролісівничих систем як окремих видів підтримуваної діяльності. Нормативне визначення агролісівничих систем як систем землекористування, де дерева вирощуються в поєднанні з веденням сільського господарства на тій самій земельній ділянці (ч. 2 ст. 23 Регламенту), встановлює правові межі даної адаптивної форми аграрного виробництва. Регламент визнає стратегічне значення агролісівництва для досягнення цілей сталого сільського розвитку. Включення агролісівництва до переліку заходів, важливих для відновлення екосистем та переходу до низьковуглецевої економіки, позиціонує його як інструмент реалізації стратегічних цілей ЄС у сфері сталого розвитку та кліматичної політики [3].

Повідомлення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського економічного та соціального комітету та Комітету регіонів «Нова лісова стратегія ЄС на 2030 рік» [4] містить низку положень щодо агролісівництва, інтегрованих в загальну концепцію сталого лісоуправління й досягнення кліматичних цілей ЄС: агролісівництво визначається одним з ключових інструментів розширення лісового покриву шляхом активного і сталого повторного лісорозведення. У розділі 5 Стратегії передбачено активізацію науково-дослідницької діяльності у сфері агролісівництва, як щодо агролісівничих систем, так і щодо окремих деревних насаджень. Стратегія встановлює зв'язок між агролісівництвом та механізмами фінансової підтримки через Спільну аграрну політику й водночас агролісівництво розглядається складовою «практик вуглецевого землеробства (carbon farming)».

Загалом, Нова лісова стратегія ЄС на 2030 р. позиціонує агролісівництво як елемент багатофункціонального підходу до лісоуправління, що поєднує цілі розширення лісового покриву, підтримки біорозмаїття, пом'якшення наслідків зміни клімату та забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Регламентом (ЄС) 2021/2115 Європейського Парламенту та Ради від 2 грудня 2021 р. про встановлення правил підтримки стратегічних планів, які повинні розробляти держави-члени в рамках спільної аграрної політики (стратегічні плани САП) та які фінансуються Європейським фондом гарантій для сільського господарства і Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільських районів агролісівництво визначено невід'ємною складовою аграрного виробництва й агролісівничі системи включено до визначення категорії «сільськогосподарські землі» (ч. 3 ст. 4) [5]. Згідно з п. 26 преамбули Регламенту агролісівництво разом з органічним фермерством, агроекологією та точним землеробством віднесено до сталих практик аграрного господарювання, орієнтованих на реалізацію суспільних потреб у продовольчому забезпеченні та охороні здоров'я [5].

Дослідження актів законодавства ЄС свідчить про формування системної моделі правового регулювання агролісівництва та його визнання окремою формою землекористування й сталого аграрного виробництва. Основною тенденцією є законодавче відмежування агролісівництва від традиційного лісового господарства із одночасним закріпленням комплексних інструментів фінансово-інституційної підтримки агролісівництва як механізму досягнення кліматичних та екологічних цілей ЄС.

Аналіз ключових законодавчих актів України в сфері сільськогосподарського виробництва, земельних і лісових відносин засвідчує відсутність належної нормативної регламентації агролісівництва як адаптивної форми аграрного виробництва. Такі базові нормативно-правові акти, як Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» тощо не оперують категорією «агролісівництво», не закріплюють її легального визначення й не передбачають правового інструментарію для регулювання відносин у цій сфері.

У зв'язку з викладеним, ключовим завданням цього дослідження є визначення поняття «агролісівництво». Складність конструювання дефініції «агролісівництво» зумовлена його багатогранністю, що охоплює різноманітні моделі інтеграції аграрного та лісогосподарського виробництва в

межах єдиної земельної ділянки. Окрім цього, особливого значення набуває розмежування агролісівництва з суміжними поняттями, такими як агролісомеліорація та ведення лісового господарства. Лісовий кодекс України виділяє поняття «лісорозведення» та «ведення лісового господарства». У ст. 63 ЛК України закріплено поняття «ведення лісового господарства», що полягає у здійсненні комплексу заходів з охорони, захисту, раціонального використання та розширеного відтворення лісів [6]. «Лісорозведення» визначається у ЛК України як діяльність, що здійснюється шляхом створення лісових культур або шляхом сприяння природному відновленню на придатних для створення лісів землях, не вкритих лісовою рослинністю [6].

Представниками науки земельного права (П.Ф. Кулиничем, С.В. Шараповою) акцентується увага на важливій економічній, екологічній і соціальній ролі земель лісогосподарського призначення, що займають самостійне місце у складі земельного фонду, а лісорозведення визначається одним із способів охорони і відновлення земель, насамперед, малопродуктивних, деградованих, непридатних для використання в сільському господарстві. При цьому, на думку С.В. Шарапової, агролісівництво й використання лісових ресурсів спрямовано на поповнення продовольчої бази, резервів лікарської й технічної сировини для задоволення потреб суспільства та окремих громадян у продуктах харчування, поліпшення якісного запасу продовольчих і медичних товарів, а також на розвиток садівництва й рослинництва [7].

Разом з цим, у науці аграрного права цьому питанню приділено увагу О.М. Савельєвою, яка пропонує під агролісівництвом розуміти сільськогосподарську діяльність, що полягає в організації, управлінні й безпосередньому здійсненні суб'єктами господарювання виробництва сільськогосподарської продукції рослинного походження для власного споживання та/або її реалізації (у тому числі для переробки на харчову продукцію або сировину) з використанням лісових багаторічних рослин на основі сталого землекористування [8, с. 147-148].

У спеціальній юридичній літературі під агролісівництвом також розуміють систему ведення сільськогосподарського виробництва (в тому числі товарного), що полягає в управлінні суб'єктом господарювання процесами росту, продукування, відтворення та збором врожаю сільськогосподарської продукції рослинного походження для продажу чи переробки в харчову продукцію або додаткові біологічні активи (в т. ч. джерела для альтернативної енергетики) на основі використання лісових багаторічних рослин із застосуванням ресурсоощадних та екологічно безпечних технологій виробництва на основі сталого землекористування [7, с. 250].

На думку представників сільськогосподарських наук Г.Б. Гладун, Ю.Г. Гладун, агролісівництво (agroforestry) – відносно новий напрям господарювання, який поєднує у собі одночасне вирощування на одній і тій самій ділянці дерев (чагарників) і сільськогосподарських (садових) культур, або сільськогосподарських тварин. При цьому не лише отримується деревина та інша сільськогосподарська продукція, але й водночас захищаються місця їх розташування від несприятливих природно-антропогенних впливів, підвищується біорізноманіття, підтримуються на певному рівні економічні, екологічні, соціальні і природні ресурси [9, с. 165].

У свою чергу, Т.П. Лозінська, В.П. Масальський, С.В. Пенькова, Ю.В. Терновий визначають агролісівництво як систему інтегрованого управління землею, що поєднує вирощування сільськогосподарських культур, утримання худоби та лісові насадження для підвищення продуктивності земель, збереження ґрунту та покращення екологічного балансу [10, с. 333].

На думку авторів навчального посібника «Агролісівництво: еколого-збалансований розвиток» за ред. О.Т. Урушадзе, агролісівництво є галуззю агроекології, метою якої є використання лісових посадок безпечними для навколишнього середовища прийомами для забезпечення екологічно чистих, високих і сталих урожаїв [11, с. 28]. Науковці також розмежовують агролісомеліорацію та агролісівництво. Основними напрямками агролісомеліорації, на їх думку, є: розведення полезахисних лісових смуг, очищення від чагарників, закріплення схилів, поліпшення пасовищ та заліснення надто деградованих земель [11, с. 28].

На противагу, агролісівництво включає два основних напрями діяльності: 1) розведення агролісомеліоративних (захисних) насаджень, що охоплює: полезахисні лісові смуги, лісові смуги на поливних землях (уздовж каналів), лісові смуги на осушених землях тощо; 2) розведення зоолісомеліоративних насаджень: пасовищно-захисних лісових смуг, насаджень у місцях відпочинку тварин, куців і чагарників навколо ферм (живоплотів) та меліоративно-поживних посадок [11, с. 28].

Таким чином, незважаючи на певну подібність агролісомеліорації та агролісівництва, це дві категорії не є тотожними, а співвідносяться як ціле і часткове. Агролісівництво є більш широким

поняттям, адже охоплює значно ширший спектр заходів і видів діяльності, а окрім того, ще й виступає засобом забезпечення сталого розвитку й однією з адаптивних форм аграрного виробництва.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) формулює дефініцію агролісівництва наступним чином: динамічна, екологічно обґрунтована система управління природними ресурсами, яка через інтеграцію дерев на фермах і в сільськогосподарських ландшафтах або через виробництво сільськогосподарської продукції в лісах диверсифікує і підтримує виробництво для збільшення економічних, соціальних та екологічних вигод для землекористувачів [12].

Водночас агролісівництво розглядається також як складова практик вуглецевого землеробства (carbon farming). Варто зазначити, що на сьогодні виокремлюють три технології управління лісовими ресурсами для досягнення редукції атмосферного вуглецю: секвестрація вуглецю (carbon sequestration); консервація вуглецю (carbon conservation); заміщення вуглецю (carbon substitution) [13, с. 282].

На підставі проведеного дослідження, можна дійти висновку, що під агролісівництвом слід розуміти адаптивну форму аграрного виробництва, що є інтегрованою системою сталого сільськогосподарського землекористування шляхом інтеграції деревних багаторічних насаджень з веденням сільськогосподарського виробництва, включаючи вирощування сільськогосподарських культур та/або утримання тварин, на одній земельній ділянці. Вказана адаптивна форма аграрного виробництва спрямована на оптимізацію екологічних, економічних та соціальних функцій земельних ресурсів, забезпечення адаптації аграрного виробництва до кліматичних змін, підвищення його продуктивності, забезпечення продовольчої безпеки держави, збереження біорізноманіття й запобігання подальшій деградації ґрунтів.

Висновки. Таким чином, агролісівництво як аграрно-правова категорія й адаптивна форма аграрного виробництва характеризується наступними юридичними ознаками:

Інтегративність та багатофункціональність: агролісівництво передбачає свідому інтеграцію деревних насаджень з сільськогосподарськими культурами та/або тваринництвом на єдиній земельній ділянці, що забезпечує можливість реалізації множини функцій – екологічних (захист ґрунтів від ерозії, регулювання водного режиму, збереження біорізноманіття), економічних (диверсифікація виробництва, підвищення його продуктивності, створення додаткових джерел доходу) та соціальних (забезпечення продовольчої безпеки, оптимізація використання трудових ресурсів, сталий розвиток сільських територій).

Сталість та адаптивність до кліматичних змін – агролісівництво базується на принципах сталого розвитку, сприяючи секвестрації вуглецю, відновленню деградованих земель й адаптації аграрного виробництва до функціонування в умовах кліматичних змін.

Комплексний характер правовідносин у сфері агролісівництва, які є специфічним різновидом аграрних правовідносин й регулюються нормами земельного, лісового, екологічного та аграрного права.

Екологічна та соціально-правова природа: відносини в сфері агролісівництва, як складова частина аграрних суспільних відносин, мають соціально-правову сутність й вимагають правової охорони через їх екологічну роль й визначальні соціально-економічні функції (сталий розвиток сільських територій, підвищення продуктивності зниження витрат аграрного виробництва, забезпечення продовольчої безпеки держави тощо).

Інноваційність, потреба в належному правовому забезпеченні і державній підтримці: агролісівництво інтегрує інноваційні методи, а отже потребує комплексних механізмів правового регулювання й спеціальних заходів державної підтримки (премії за створення агролісівничих систем, інвестиції в біорізноманіття), інституційного супроводу й відповідних консультативних (дорадчих) послуг, а також створення ефективного правового механізму регулювання агролісівництва в Україні. В національному законодавстві на сьогодні відсутність легального визначення агролісівництва й належного унормування відносин у цій сфері, на жаль, створює суттєву прогалину, що вимагає удосконалення чинного законодавства та його подальшої гармонізації з вимогами права ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. General declaration. Ministerial Conference for the Protection of Forests in Europe on 18 December 1990, Strasbourg, France. URL: https://foresteurope.org/wp-content/uploads/2022/01/strasbourg_declaration.pdf (дата звернення: 15.10.2025).

2. Non-legally binding authoritative statement of principles for a global consensus on the management, conservation and sustainable development of all types of forests : note / by the Secretary-General of the Conference on April 21, 1992. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/144461?v=pdf> (дата звернення: 15.10.2025).
3. Regulation (EU) 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) 1698/2005. *Official Journal of the European Union*. L 347/487. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/1305/oj/eng> (дата звернення: 15.10.2025).
4. New EU Forest Strategy for 2030: Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions on July 16, 2021, COM(2021) 572 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0572> (дата звернення: 15.10.2025).
5. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans). *Official Journal of the European Union*. L 435. P. 1–186. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32021R2115> (дата звернення: 15.10.2025).
6. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 року № 3852-XII. Дата оновлення: 15.11.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 19.10.2025).
7. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: моногр. / А.П. Гетьман, І.В. Ігнатенко, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. А.П. Гетьмана та М.В. Шульги. Харків: Право, 2016. 360 с.
8. Савельєва О.М. Предмет аграрного права України в умовах сталого розвитку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 220 с.
9. Гладун Г.Б., Гладун Ю.Г. Перспективи розвитку агролісництва в Україні. *Вісн. Харків. нац. аграр. ун-ту ім. В.В. Докучаєва*. Серія: Ґрунтознавство, агрохімія, землеробство, лісове господарство, екологія ґрунтів. 2013. № 2. С. 165–170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_grunt_2013_2_35 (дата звернення: 15.10.2025).
10. Лозінська Т.П., Масальський В.П., Пенькова С.В., Терновий Ю.В. Агролісівництво: забезпечення сталого розвитку агроєкосистем (огляд). *Агробіологія*. 2025. № 1. С. 331–342. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/2414757> (дата звернення: 15.10.2025).
11. Агролісівництво: еколого-збалансований розвиток: навч. посіб. / О.Т. Урушадзе та ін.; за наук. ред. О.І. Фурдичка. Херсон, 2019. 481 с.
12. Agroforestry. FAO. URL: <https://www.fao.org/sustainable-forest-management/toolbox/modules/agroforestry/basic-knowledge/en/?type=111> (дата звернення: 15.10.2025).
13. F. Montagnini, P.K.R. Nair. Carbon sequestration: An underexploited environmental benefit of agroforestry systems. *Agroforest Systems*. 2004. Volume 61, pages 281–295. DOI:10.1023/B:AGFO.0000029005.92691.79